

УДК 821.161.2-312.8:141.78

«ТЕ, ЩО ПОЗБАВЛЯЄ СНУ...» Г. КОСТЕНКО: КАРНАВАЛЬНИЙ ВІДГУК НА ЖИТТЯ

Іванченко В.Є.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті розглядається художній твір сучасної української одеської письменниці Ганни Костенко. Зроблено ідейно-художній аналіз роману-колажу «Те, що позбавляє сну...» та досліджено специфіку творчої манери письменниці на основі даного твору.

Ключові слова: сучасна українська література, постмодернізм, роман-колаж, художній твір, символ.

Постановка проблеми. Останні десятиліття українська література набула потужного розвитку. Українську літературу українською мовою читати стало дуже модно. Вона відрізняється від радянської та класичної зверненням до досі заборонених тем (наркотики, сексуальність, девіантна поведінка і т.д.), використанням нових стилістичних прийомів, різноманітністю та змішанням жанрів, а також справжнім відображенням великого кола соціальних проблем, цікавою та складною мовою творів.

Часто під терміном «сучасна українська література» розуміють постмодерну літературу. Термін «постмодернізм» уперше згадується в роботі

німецького філософа Рудольфа Панвіца «Криза європейської культури». Постмодернізм – це *«світоглядно-мистецький напрям, що в останні десятиліття ХХ століття приходить на зміну модернізму»* [1].

У сучасній українській літературі постмодернізм наявний у творчості Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, Л. Дереша, С. Процюка, О. Забужко, М. Матіос. Несподівано увірвалася в коло сучасних письменників і Ганна Костенко, яка зуміла стрімко стати представником великої площини сучасного постмодерного простору. Проза Г. Костенко стала справжньою знахідкою для поціновувачів сучасної української літератури. Наприклад, Пе-

тро Осока так пише про письменницю: *«Письмо Г. Костенко не піддається логічному осмисленню і критичному аналізу, його не можна зрозуміти і збагнути до кінця, воно не побудоване за жодними чинниками в світі законами»* [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторів, що детально займалися вивченням постмодерної літератури, можна виділити В. Хоменко, Г. Сиваченко, Н. Сахарчук, С. Гурбанську, Г. Бійчук, М. Ячменьову, Т. Турупало, Т. Денисову, О. Вертипорох.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Новизна роботи полягає у вивченні ідейно-художніх особливостей роману-колажу «Те, що позбавляє сну...». До сьогодні немає жодної наукової праці, присвяченої вивченню та дослідженню творчості Ганни Костенко, зокрема її нового роману. Інтерес до творчості Ганни Костенко проявляють багато читачів, але досі немає дослідників, які присвятили свої наукові дослідження творчості Г. Костенко. На роман-колаж Г. Костенко написав рецензію український літературознавець і письменник Петро Сорока.

Мета статті – дослідити специфіку творчої манери письменниці, виявити ідейно-художні особливості роману-колажу «Те, що позбавляє сну...».

Об'єктом дослідження слугують оригінальний твір – роман-колаж «Те, що позбавляє сну...», а предметом – специфіка постмодерного твору, зокрема його прояви у відтворенні світогляду в творі української письменниці Ганни Костенко.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ганна Костянтинівна Костенко з 17 років (!) є членом Національної спілки письменників України (з 2006 р.). Свій роман-колаж «Те, що позбавляє сну...» молода письменниця написала у 2015 році, за що стала лауреатом премії Книга року 2015 за версією НСПУ «Глиняний кіт» у номінації «Проза».

Одразу хочемо звернути увагу на жанр, який сама авторка визначила для свого твору. Від французької мови слово «колаж» означає «склеювати». Колаж – це такий прийом в образотворчому мистецтві, за якого вводиться у твір різні за фактурою та кольором предмети. Це можуть бути і аркуші, і газети, і шпалери. У широкому значенні колаж – це «включення за допомогою монтажу в твори літератури, кіно, театру, живопису, музики різностильових об'єктів або тем для посилення естетичного ефекту» [4]. Тому цілком справедливо буде назвати «Те, що позбавляє сну...» і такими поняттями, як роман-ефект, роман-карнавал.

Цікавою з точки зору найменування розділів є композиція роману, яка включає в себе три розділи: «Пес, який гавкає на місяць», «Кашляні обличчя» та «Всеїдний потоп». Перший і третій розділи ведуться від імені юнака-художника, а другий – від імені дівчини-художниці.

Події роману відбуваються в основному в кафе «Колаж». Назва закладу є такою собі проекцією на форму роману.

Хто ж герої роману? Це звичайні, але незвичайні люди, з химерами і потворами зовні і всередині. Вони є носіями того бруду, від якого тікають, носіями постмодерного абсурду людського існування. Свою приховану зневагу і неприховану симпатію авторка відобразила в іменах: Жовта Крейда, Карлик-паніст, Стара Нефертіті, Білий Чоловік,

Фетровий Капелюх, Полисілий лоб, Чорний Смокінг, Купка Однакових Зачісок, Чергові Вони, Чорна Шапочка, Блакитні Губи, Жінка-еліпс, Великі Окуляри, Мізинчик, Чоловік-Бекас, Чорна Жінка, Вуса-Антенки, Віп, Вона, Нічний Метелик.

Ось так, наприклад, від імені художника автор характеризує зовнішність Старої Нефертіті: *«Волосся завжди згорнене у сувійчик. На шії – тоненька золота нитка з медальйоном Нефертіті. Я би сказав, що вона сама Нефертіті, така ж молода і красива. Але сусідку зраджують руки. Вони виказують усі її таємниці. І голівну – вік. Жінка була набагато старша за мене. А може, навіть за саму Нефертіті»* [6, с. 10].

Сам художник пише про себе: *«Я був убивцею. Вона здогадувалась про це... Зламани дерев'яні тільця розкидані по кімнаті. Два знівечені пензлі лежали на підвіконні й доживали віку. От дивні – думали, що їх хтось побачить з вулиці й порятує»* [6, с. 4].

Дуже яскравим образом в романі є образ професора, що *«завжди їздив трамваями»* [6, с. 6]: *«Сповнені досвідом очі були закинуті в глибокий колодязь черепа. Заточені у в'язницю зморшок, вони ледве ворухилися під важким навісом повік... Професор був одягнений у светр з червоною смугою, який він демонстрував вкотре, розтібаючи жовтого піджака. З піджака, як завжди, виїтали метелики»* [6, с. 7]. Тут бачимо декілька художніх деталей для підвищення експресивності сприйняття образу.

Досить несподіваним і дивним постає перед нами образ дівчини-художниці: *«Все почалося з висоти. Точніше, з її очікування. З того моменту, коли твої губи вперше торкнулися моїх. Усе почалося з тебе. Точніше, з очікування на тебе...»* [6, с. 73]. Тут бачимо не прямий, а посередній портрет дівчини через її душевні переживання та відчуття.

Ідею самотності, пошуку людини в світі втілено в образі другого художника: *«Нікого навкруг... на твоїй долоні ліній літаками зіштовхуються й зникають...усе зникає, тільки ти залишаєшся стояти, один, зі своєю великою діркою в голові та з розсипаними лініями життів на чоботях... стукаєш руками, б'єшся, благаєш, плачеш... і сльози одразу примерзають до твоїх губ цукерками... ніхто не відповідає, хоча ти знаєш, що за тими дверима ціле життя, яскраве й сонячне, в якому тебе не хочуть бачити»* [6, с. 151].

Нічого спільного з реалізмом не мають цікаві, дивакуваті характеристики жіночих образів: *«Це Купка Однакових Зачісок...вони роблять це Нічого Особливого так, що починаєш звертати увагу на їхні зачіски й думати, що вони є прогресивними! Однакові...але це не завважає їм бути Купкою...»* [6, с. 25]; *«Маленькі груди – два гоєтрих трикутники, дві рожеві парасольки – дивились у стелю»* [6, с. 53]; *«На її пластиліновому тілі було багато слідів від чужих дотиків»* [6, с. 53]; *«Червона пудра обсипалася з її обличчя й оголювала чорні вусики під носом. Чорт, дивився на неї – й хочеться матюкатися»* [6, с. 183].

Отже, бачимо, що світ героїв дивний і неповторний, з усією буденщиною і нереальністю. Усі вони належать до світу, де кожен потопає в ту Купку, грузне в болоті життя. І сприймайте їх такими, які вони є. Принципи і вчинки героїв

роману наближені до філософії екзистенціалізму. Екзистенціалізм – це «*напря́м у філософії ХХ ст., що позиціонує і досліджує людину як унікальну духовну істоту, що здатна до вибору власної долі. Основним проявом екзистенції є свобода, яка визначається як відповідальність за результат свого вибору*» [7]. Філософія екзистенціалізму підкреслює, що людина відповідає за свої дії лише тоді, коли діє вільно, має свободу волі, вибору і засобів їхньої реалізації. Формами прояву людської свободи є творчість, ризик, пошук сенсу життя, гра та ін. В романі «Те, що позбавляє сну...» саме таких героїв ми і бачимо, які понад усе цінують свободу, які діють проти принципів і канонів. Відомий представник філософії екзистенціалізму Сартр Жан-Поль, підкреслює важливість правильного сприйняття свободи людини: «*Звісно, свобода, як визначення людини, не залежить від іншої, але, як тільки починається дія, я повинен бажати разом з моєю свободою свободу інших. Я можу приймати в якості мети мою свободу лише в тому разі, якщо поставлю за мету також і свободу інших*» [8, с. 342]. Поряд із свободою героїв бачимо й абсурдність життя, на яку наголошували ті ж екзистенціалісти. Варто згадати філософію абсурду Альбера Камю. Ще у 1938 році у своїй рецензії на роман Сартра «Нудота» Камю писав: «*Виявити абсурдність життя – аж ніяк не завершення, а тільки початок... Нас цікавить не це відкриття як таке, а його наслідки й правила поведінки, що з нього випливають*» [9, с. 602]. Описуючи зовнішність своїх героїв, Ганна Костенко натякає на їхню незвичайність, а подекуди абсурдність їх поведінки та існування.

Про що ж розповідає нам Ганна Костенко в романі «Те, що позбавляє сну...»? Якщо ми прочитаємо роман від початку до кінця, то зможемо напевне визначити головну тему: розповідь про трьох художників, які загубилися серед Вавилонських веж. Розповідь про трьох художників, які перебувають у постійному пошуку свого таланту та його проявів. Одразу маємо вказати на символічність, алегоричність власних назв, художніх деталей, які уособлюють ніби прихованих, підтекстних героїв.

Дозволимо собі спробувати пояснити приховану символіку деяких персонажів. Так, метелики, яких любив рахувати професор, цілком можуть виступати символом мрії людини, яка без всяких зусиль чекає на їхнє здійснення.

Пес, «*який пив з калюжі вашу кров, а тепер він смирно лежить біля ваших ніг*» [6, с. 9], може означати те зло, яке таїться в кожній людині, яка, можливо, хоче від нього спекатися, але не може. Або воно долає тебе, або долаєш ти. І від цього залежить, наскільки довго зможе той пес просидіти спиною до ваших ніг.

Купка Однакових Зачісок – це кожен з нас в індивідуальній обгортці, але під однією назвою. Це всі ми в потворній буденності, в геометричній прогресії, в числах і знаках додавання, у відповідях і запитаннях. Ми всі однакові, хоч і різні. Але ми належимо до однієї Купки під назвою ЛЮДИНА.

Герой постмодернізму – це людина, яка почувається «*дуже незатишно у холодному Всесвіті*» [4]. Тому не дивно, що Ганна Костенко обрала саме таких героїв, аби відобразити нам карнавал потворного життя. Цей роман дає змогу не стіль-

ки насолодитися літературою, а скільки відчутти потворні, темні сторони життя, побачити брудні душі кахляних облич. В ньому дуже помітна колористика. Колороніми (від лат. color – колір, гр. opima – ім'я), або кольороназви визначаються як лексеми, денотативним значенням яких є ознака кольору. В романі присутні такі кольори, як жовтий (Жовта Крейда, жовтий піджак), білий (Білий Чоловік), блакитний (Блакитні Губи), чорний (Чорна Жінка, Чорний Смокінг), червоний (светр із червоною смужкою), сірий (опис пейзажу, будинків) та ін. Колористика в романі допомагає читачеві яскравіше, емоційніше, через роздуми, сприйняти героїв та їхнє оточення. Словами, що відштовхують, темою зайвості та абсурду буття, самотності і божевільного світу роман «Те, що позбавляє сну...» схожий на роман «Нудота» Сартра та «Сторонній» Камю. Так, у Сартра головний герой Антуан приходить до висновку, що його існування не тільки абсурдне, а й що він «зайвий»: «*Я смутно мріяв про своє знищення, щоб ліквідувати принаймні одну з зайвих екзистенцій. Але моя смерть була б зайвою. Зайвим був би мій труп, зайвою – моя кров на цих каменях, серед цих рослин... я був зайвим для вічності*» [10, с. 257]. Навією сум і почуття абсурду й роман «Сторонній» А. Камю, а саме відомою першою фразою з книги: «*Моя мати померла сьогодні. А може і вчора, не знаю точно*». Герої ж роману Ганни Костенко, можливо, й не сприймають себе, як «зайвих» людей, але ми ж бачимо абсурдність існування тієї Купки, в яку входять не нормальні люди, а зламані, зранені життям душі і голови, серця, що шукають себе, вдаючись до огидного способу життя.

Роман-колаж «Те, що позбавляє сну...» насичений різними прийомами, художніми засобами, глибоким психологізмом, який розкривається через епатажність, вульгарність, іронічність. Це підтверджують назви розділів: «Чоловік і жінка перед купкою лайна», «Мазохітський інструмент», «Вампір», «Оголена курва», «Бал у сатани».

Також підтверджена ось та колажність роману тим, що Г.Костенко вкраплює в роман вірші: «*Нехтує час роками поцілуй мене у лоб розжеве світло реклами запевняє нас любить Бог...*» [6, с. 179], а також п'єсу: «*Він: Погода така. Вона: Така погода. Він: Сонячна. Вона: Так. Справді доцить. Він: Я не бачив дощу. Вона: Ти завжди зі мною сперечаєшся. Він: Я взагалі мовчав. Вона: Ні. То я мовчала...*» [6, с. 199–200].

Вражає роман своєю різнобічною проблематикою. Навіть, між рядками і абзацами можна розглядати філософські настанови авторки. Проблему людинопадіння і сходження на висоту висвітлено в думках мудрого професора: «*Ну... справжня висота, це не завжди вгору, юначе. Висота буває й унизу, в самісінькому підвалі.*» [6, с. 9]. Тут йдеться про висоту духовну, моральну, про можливість людської душі та совісті. Проблема становлення людини, як майстра своєї справи та віру в себе, можна простежити в словах Жовтої Крейди: «*Ти станеш вежею! У тебе ростуть гори. Вежі! Ти станеш вищим за всі багатопверхівки. Ти станеш вежею! Я знаю*» [6, с. 31]. Цими словами авторка ніби прищеплює свою віру в талант і в людину кожному читачеві, ніби посилює імпульс з надписом «Я знаю!». Яскравим по-

рівнянням виражено проблему індивідуальності, самотності людини в натовпі серед багатьох, інших, не таких: «Трамвай – як люди – рухаються давно запрограмованим шляхом. І нічого нового та цікавого! Кондуктор інколи підкидає щасливі квитки, і вже твоя справа: віриш ти у них чи ні» [6, с. 32]. Професор, звертаючись до художника, не вбачає нічого нового, в світі нічого не стається, все незмінне. Тут постає проблема буденності, незмінності життя, навіть коли ми читаємо про чужі в книжках: «Книги ніколи не розповідатимуть нового, навіть ці, що вчать бути генієм і малювати справжні картини» [6, с. 47]. Проблема мистецтва і його ролі в житті авторка пояснює в романі словами того ж професора, який виконує роль такого собі мудреця, філософа і наставника: «Розумієте, мистецтво, юначе, це такий величезний творчий смітник, у якому великі ідеї живуть разом із божевільними мріями, несподіваними бажаннями й бездарними переможцями. Але водночас нічого нового! От вам і колізія!» [6, с. 47]. Згадуючи романи Сартра, Камю, впізнаємо екзистенційні мотиви самотності, закиненості у світ та порожнечі.

Дуже помітною в романі є проблема першості людини, тут про це сказано чимало: «Перший – це усвідомлення, що завтра тебе не буде, і ти мусиш встигнути... бо деє там, можливо, на Фіолетовій чи будь-якій іншій Планеті ти ніколи не вгамуєшся, якщо не встигнеш...» [6, с. 190]. Ганна Костенко з одного боку, вбачає позитивне ядро в тій першості, а з іншого, вказує на підводні рифи, які чекають на тих, хто стрімко рветься на висоту: «Ти перевтілюватимешся в метеликів, у павуків, гори, хмари, у будь-що – чужі сни, музи з блакитними губами... немає різниці. Ти підкидатимеш свої невиконані ідеї іншим!!! Тим Першим, які народяться після тебе й навіть не знатимуть про твоє існування! І вони, виконуючи твою місію, не встигатимуть зробити щось своє...» [6, с. 190]. Повторами «Бути Першим» автор наголошує на значущості цього словосполучення, на важливості усвідомлення такого стану: «Бути Першим – це ніколи не втрачати свого каналу...»; «Бути Першим – це нести в собі ім'я Найпершого, який дарував тобі, крім великої дірки в голові, свободу!»; «Бути Першим – носити в собі дві дитини – ідею і форму – два королівства й тільки одне право на перший хід... на колір, який обираєш сам...» [6, с. 190–191].

Ганна Костенко торкнулася й проблеми Бога і віри в нього: «...бо талант – це тиша розмова з Богом... і чим менше ти думаєш про цифри,

які переповнюють твою голову, душу й тіло, які позастрагали тобі у вухах і встромилися в язика, тим краще ти чуєш Його голос...» [6, с. 216]. Тут можна назвати ще більше проблем, яких торкнулася талановита письменниця в своєму романі. Але з вище сказаного можна зазначити, що в романі охоплено велику кількість важливих, найголовніших проблем, без усвідомлення яких не можна уявити повноцінне життя духовно розвиненої людини.

Вільям Блейк писав: «Якби очистити браму сприйняття, то людині відкрилося б усе до кінця» [4]. Здається, Ганна Костенко та її роман «Те, що позбавляє сну...» спрямовані саме на очищення людського сприйняття, без усіляких викривлень та опуклостей людської душі, такої, як вона є в усій її потворності та абсурдності.

Висновки і пропозиції. Отже, сучасна українська література цікава своїми зануреннями у соціально-психологічних, філософських та етичних координати нинішнього життя. Це підтверджує творчість талановитої, яскравої індивідуальності – письменниці Ганни Костенко.

Проаналізувавши роман-колаж «Те, що позбавляє сну...», можемо в ньому виокремити такі риси постмодернізму: «1) гру без правил; 2) тотальні іронію та гротеск; 3) не менш тотальне зображення абсурду; 4) сприйняття своєї епохи як "присмерку цивілізації", "кінця історії", як часу, коли поступ людства спинився чи рухається по колу» [5, с. 77]. Роман Ганни Костенко можемо назвати екзистенційним.

Він зачаровує читачів майстерністю відтворення стану душі людської, глибоким психологізмом, винятковим співчуттям до свого героя, філософією та різноманітністю проблем. Цей роман – справжня знахідка для допитливої, сучасної та креативного читача.

І наостанок: «Те, що позбавляє сну...» викликає багато суджень і питань, але відповідь очевидна:

«Я дістаю пензель, наслинив його і вивів літеру, які обираю назавжди:

CASTUS*

- Що це? – спитав у мене карлик.

- Нова вивіска.

...я зробив усе, що мусив...» [6, с. 222].

З латинської мови «castus» – це чистий, цнотливий, непорочний. В бажанні кожного з нас очиститися від потворності життя, від всевітнього бруду і вбачаємо головне завдання, яке поставила перед читачем Ганна Костенко, написавши український екзистенційний роман-провокацію «Те, що позбавляє сну...».

Список літератури:

1. Постмодернізм // Енциклопедія літературознавчих термінів і течій: Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua>.
2. Белова А.Д. Мовні картини світу: принципи утворення і складові / Белова А.Д. // Проблеми семантики слова, речення та тексту: зб. наук. ст. – Вип. 7. – К.: Вид-во КНЛУ, 2011. – С. 26–30.
3. Петро Сорока. «Те, що відкриває безодню». Рецензія на книгу Ганни Костенко «Те, що позбавляє сну...» // Літературний альманах «Палисадник». – Вип. 1, 2016. – С. 1–3.
4. Режим доступу: <https://ukr.m.wikipedia.org/wiki>.
5. Таран Л. Жіноча роль / Монографія. – К.: Основи, 2007. – 128 с.
6. Костенко Г. Те, що позбавляє сну. Роман-колаж. – Київ, Український пріоритет, 2015. – 224 с.
7. Н. Амелюченко. Екзистенціалізм // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – С. 236.
8. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – это гуманизм // Сумерки богів. – М., 1989. – С. 319–344.
9. Наливайко Д. Інтелектуальна проза А. Камю / А. Камю. Вибрані твори у 3-х т. Т. 3. – Харків, 1997. – С. 602.
10. Сартр Ж.-П. Нудота. Роман. – Київ: Фоліо, 2007. – 352 с.

Иванченко В.Е.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

**«ТО, ЧТО ЛИШАЕТ СНА...» А. КОСТЕНКО:
КАРНАВАЛЬНЫЙ ОТЗЫВ НА ЖИЗНЬ**

Аннотация

В статье рассматривается художественное произведение современной украинской литературы. Сделан идейно-художественный анализ романа-коллажа «То, что лишает сна...» и исследовано специфику творческой манеры писательницы на основе данного произведения.

Ключевые слова: современная украинская литература, постмодернизм, роман-коллаж, художественный текст, символ.

Ivanchenko V.E.

Odessa I.I. Mechnikov National University

**«WHAT DEPRIVES SLEEP» G. KOSTENKO:
CARNIVAL RESPONSE TO LIFE**

Summary

In the article the artistic work of modern Ukrainian literature. The ideological and artistic analysis of the novel-collage «What deprives sleep» and the specificity of the creative manner of the writer on the basis of this work.

Keywords: modern Ukrainian literature, postmodernism, novel-collage, artistic text, symbol.